

KROSSMƏDƏNİYYƏT VƏ LİŇQVOKULTUROLOGİYA ANTROPOSENTRİK PARADİQMA BAXIMINDAN

BUNYATOVA AYTƏN BƏXTİYAR qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, müəllim

ayten.bunyatova@yahoo.com

Açar sözlər: krossmədəniyyət, linqvokulturologiya, antroposentrik paradigma, dil və mədəniyyət, mədəniyyətlərarası kommunikasiya.

Antroposentrik paradigma mövqeyindən insan özünü dərk etməklə dünyanı dərk edir. Bizim dünyanı insan prizmasında görməyimizin təsdiqini dildə bu kimi çoxsaylı metaforların olmasından görmək olar: «külək oynayır», «yarpaqlar pıçılacaq», «səs yatdı», «çiçək sığaları», «illər gedir», «ana təbiət», «kölgələr uzanır» və s. Heç bir mücərrəd nəzəriyyə cavab verə bilməz ki, nə üçün hissləri alov kimi təsəvvür edib «eşq odu»ndan, ürəklərin hərarətindən, dostluğun istisindən və s. danışılır. Özünü hər şeyin ölçüsü kimi düşünməsi insana haqq verir ki, öz şüurundan antroposentrik nizam yaratsın. Bu halı məişət səviyyəsində yox, elmi səviyyədə araşdırmaq vacibdir. İnsanın beynində, şüurunda mövcud olan bu nizam onun mənəvi mahiyyətini, onun davranışının motivlərini, dəyərlər iyerarxiyasını təyin edir. İnsanın nitqini tədqiq etdikdə bunların hamısını aydın görmək olar. Formalaşma prosesində yeni elmi paradigma belə bir tezis irəli sürmüşdür: «Dünya əşyaların deyil, faktların cəmidir». Dil tədricən fakt, hadisə üzərinə istiqamətləndirilir, diqqət mərkəzində isə dil daşıyıcısının şəxsiyyəti dayanır. Yeni paradigma dilin tədqiqində yeni qaydalar və məqsədlər, yeni anlayışlar və metodikaların yaranmasına səbəb olur.

Hazırda linqvistikada antroposentrik paradigma aparıcı yer tutur. Onun formalaşması linqvistik problematikanı insana və onun mədəniyyətdə tutduğu yerə tərəf istiqamətləndirir, çünki mədəniyyətin və mədəni ənənələrin diqqət mərkəzində dil şəxsiyyəti bütün müxtəlifliyi ilə dayanmışdır. Antroposentrik paradigma insanı önə çəkir, dil isə onun zəruri tərkib hissəsi hesab edilir. İnsanın intellekti eyni ilə insanın özü kimi dildən və dil qabiliyyətindən kənarında düşünülə bilməz. Əgər dil bütün təkəkkür proseslərinə nüfuz etməsəydi və yeni mental məkanlar yaratmaq iqtidarında olmasaydı, insan birbaşa müşahidə etməkdən kənar çıxıb bilməzdi. İnsanın yaratdığı mətn onun fikrinin gedişini, fikrin dinamikasını və onun dil vasitələri ilə təqdim olunma üsullarını əks etdirir. Müasir linqvistikada sözügedən paradigma çərçivəsində formalaşan əsas istiqamətlər koqnitiv linqvistika və linqvokulturologiyadır ki, onlar dildə mədəni amil və insanda dil amilinə yönümlü olmalıdır. Deməli, linqvokulturologiya linqvistikada son illər inkişaf edən antroposentrik paradigmanın məhsuludur.

Linqvokulturologiya dili mədəniyyət fenomeni kimi öyrənir. Bu, milli dil prizmasından dünyanı müəyyən şəkildə görmək deməkdir. Burada dil milli mentallığın ifadəçisi kimi çıxış edir. «Linqvokulturologiya linqvistika və kulturologiyanın sərhəddində yaranmış və xalqın mədəniyyətinin dildə əksini tapmış və təsbit olunmuş təzahürlərini öyrənən elmdir. Mütləq qeyd etmək lazımdır ki, bu yeni elmin iki elmin sərhəddində yaranması onun sadəcə onların imkanlarının cəmindən ibarət olması deyil, faktlara yeni bucaq altından baxmağa və onları qeyri-ənənəvi izah etməyə imkan verən yeni istiqamətdir». [1, s.6]

Linqvokulturologiya linqvistikanın linqvistika və kulturologiya həddlərində yaranan bir sahəsidir və xalqın dildə əks olunan, möhkənlənən mədəniyyətinin göstəricilərini tədqiq edir. Dil mədəniyyətlə sıx bağlıdır: o, mədəniyyətin dərinliklərinə daxil olur, orada inkişaf edir, onu ifadə edir.

Əgər kulturologiya insanın özünü təbiətə, cəmiyyətə, tarix, incəsənət və digər sosial, mədəniyyət sahələrinə qarşı münasibətdə dərk etməsini öyrənsə, dilşünaslıq isə dünya dillərinin mental modelləri şəklində dildə möhkəmlənən və əks olunan dünyagörüşünü tədqiq edərsə, onda linqvokulturologiyanın predmeti bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və dialoq təşkil edən dil və mədəniyyətdir.

Dilçiliyin müasir mərhələsində antropoloji sistemdəki məsələlərin təhlili zamanı krossmədəni yanaşma daha çox aktualdır. Bu yanaşmada bütün etnik mentalitetlərin və onların dil sistemlərinin tolerantlığı əks etdirilir. Məhz bu səbəbdən dil paradigmasının tolerantlığı dünyanın antropoloji elmi xəritəsində daha aktual səciyyə daşıyır. Dil dünyası və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan krossmədəni yanaşma dilin öyrənilməsində ən düzgün istiqamət hesab olunur. "Krosskulturologiya" termini XIX əsrdə yaranmışdır və ingilis dilindən tərcümədə "mədəniyyətlərin kəsişməsi" deməkdir. Müəyyən dövr ərzində bu termin Amerika fəlsəfəsi və sonra isə psixologiyasının müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Fəlsəfənin inkişafında krossmədəni tendensiya hər hansı bir müəyyən edilmiş mədəniyyətin konkretləşməsinə nəzərdə tutmur. Belə ki, metodoloji nöqteyi-nəzərdən krossmədəni yanaşma hər hansı bir sistemdə məfhumun oynadığı rolu təhlil etmir. Bu qənaətə P.Rikerin mədəniyyətin etnik-mifik əsasları ilə bağlı ideyalarını nəzərdən keçirərkən gəlmək olar. [4]

Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı münasibətinin mürəkkəb və çoxaspektli olması, onların insanlar arasında ünsiyyət prosesində qarşılıqlı əlaqəsi, münasibəti və təsiri yeni, birbaşa mədəniyyətin tədqiqi ilə bağlı olan kompleks şəkili elmi sahənin - linqvokulturologiyanın yaranmasına gətirir. Bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan dil və mədəniyyətin tədqiqi zamanı bir sıra metodlar ortaya çıxır. Belə ki, çoxaspektli sahənin təbiətini, funksiyalarını bir metodla araşdırmaq qeyri-mümkündür. Linqvokulturologiyada linqvistik, kulturoloji, sosioloji və dil daşıyıcısı ilə açıq müsahibə metodlarından istifadə olunur. Bizə maraqlı olan odur ki, Avropa elmi dairələrində mədəniyyətlərarası kommunikasiya problemlərinə ilk müraciət pedaqoq-praktiklər tərəfindən olunub. Onlar öz işlərində mədəniyyətlərin müxtəlif ölkəşünaslıq inkişafı aspektlərindən istifadə etmişlər. Xarici dil müəllimlərinin eyni təşəbbüsü ölkəmizin elm və təhsil sistemində mədəniyyətlərarası kommunikasiyaların öyrənilməsinə gündəmə gətirdi. Məlum oldu ki, digər mədəniyyət nümayəndələri ilə uğurlu ünsiyyət qurmaq üçün mütləq həmin mədəniyyətlərin xüsusiyyətlərini bilmək və krossmədəni əlaqələri praktikada tətbiq etməyi bacarmaq lazımdır. Qeyd edək ki, mədəniyyətlərarası kommunikasiyalar nəzəriyyəsi çərçivəsində işləyən bir çox müasir tədqiqatçılar öz növbəsində qeyd edirlər ki, hələ mədəniyyətlərarası kommunikasiyaya aid bir çox məsələlər və problemlər indiyə qədər, demək olar ki, elmin maraqlı predmetinə çevrilmişdir. Fikrimizcə, bu hal linqvodidaktika üçün tam xarakterikdir.

Yuxarıda qeyd etdik ki, antroposentrik paradigmanın linqvistikada təzahürü yeni istiqamətin - linqvokulturologiyanın yaranmasıdır. Bu yeni sahənin predmeti dil və mədəniyyətin bir-biri ilə əlaqəli şəkildə tədqiq edilməsidir. Belə ki, o, müəyyən şəkildə seçilmiş və təşkil olunmuş mədəni dəyərlər toplusunu öyrənir, nitqin yaranması və qavranmasının canlı kommunikativ proseslərini, dil şəxsiyyətinin təcrübəsini və milli mentaliteti tədqiq edir, sistemli şəkildə dilin dünyaya yayılmasının təsvirini verir və təhsilin maarifləndirici, tərbiyəvi və intellektual məqsədlərinin yerinə yetirilməsini təmin edir. Beləliklə, linqvokulturologiya geniş mənada xalqın mədəniyyətinin dildə əks olunması və möhkəmlənməsidir.

Linqvokulturologiya müxtəlif dillərin və mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri və bir-birinə inteqrasiyası məsələləri ilə də məşğul olur. Eyni zamanda etnopsixologiya diskursların milli xüsusiyyətlərini öyrəndikdə bizim üçün səciyyəvi olan krossmədəniyyətlilik anlayışına müraciət edərək linqvokulturoloji tədqiqat üsullarından istifadə edir. V.V.Krasnıx qeyd edir ki, «dünya quruluşu və diskursun strategiyası koqnitiv dünya mənzərəsinin təsvirinə də əsaslandığından mədəniyyətlərarası ünsiyyət zamanı problemlər yalnız formal «üst-üstə düşmə», yəni verbal vahidlərin ekvivalentliyi kvaziekvivalentliyə çevrildikdə yarana bilər». [3]

Müxtəlif xalqların və mədəniyyətlərin ünsiyyət və bir-birini anlama problemlərinin daha diqqətli araşdırılmasının zəruriliyi digər bir yeni elmi bilik sahəsinin – mədəniyyətlərəarası kommunikasiya nəzəriyyəsinin yaranmasına gətirib çıxartdı. Onun ilkin adı (cross-cultural communication) onun krossmədəniyyətlilik anlayışı ilə sıx bağlı olmasının göstəricisidir. Bu istiqamətə uyğun olaraq bizi mədəniyyətlərəarası kommunikasiya nəzəriyyəsinin tədqiqat obyektinin linqvokulturologiya ilə nə dərəcədə oxşar olub-olmaması maraqlandırır. Çünki tədqiqatımızın mərkəzində məhz dil və nitq ünsiyyətinin krossmədəni xüsusiyyətləri dayanır. Qeyd edək ki, «ünsiyyət» və «kommunikasiya» anlayışlarını biz sinonim hesab edirik. Bununla belə, bu anlayışları fərqləndirən nəzər nöqtəsi də mövcuddur. Bu baxımdan mədəniyyətlərəarası kommunikasiya nəzəriyyəsinin banisi kimi E.Hollun adını çəkmək olar. O «Kommunikasiya-mədəniyyətdir, mədəniyyət kommunikasiyadır» [5] ifadəsi ilə mədəniyyət və kommunikasiya arasında əlaqənin olmasını inamla sübut etmiş və dillərin qrammatik kateqoriyalar vasitəsilə öyrənilməsi prosesini göstərmişdir. Məhz Hollun ideyalarının elmi ictimaiyyət tərəfindən müzakirə və qəbul edilməsi nəticəsində məna fərqi olmayan və elmi tədqiqatlarda eyni, bərabər istifadə olunan «mədəniyyətlərəarası», «intermədəni», «krossmədəni» və «multimədəni» anlayışları meydana gəlir. Lakin «mədəniyyətlərəarası» termini daha geniş yayılmışdır və buna görə də yaranan yeni elmi istiqamət məhz mədəniyyətlərəarası kommunikasiya nəzəriyyəsi adlandırılmışdır. E.Hollun və onun davamçılarının əsas ideyası digər xalqlarla ünsiyyət qurmağı öyrənmək zəruriyyətinin qəbul edilməsidir. Əgər mədəniyyəti tədqiq etmək olarsa, onda, deməli, əldə olunan bilikləri tədris etmək də mümkündür, yəni mədəniyyətlərəarası kommunikasiyanın təkə elmi tədqiqatlar predmeti yox, həm də müstəqil tədris kursu kimi istifadə olunması təklif edilir. E.Hollun fikrincə, əsasən mədəniyyətlərəarası kommunikasiya problemlərinin başlıca məqsədi müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin bir-biri ilə uğurlu ünsiyyət qurmaq üçün praktiki ehtiyaclarının öyrənilməsidir. Sonralar bu, «mədəni modellərin qarşılıqlı əlaqəsi» nəzəriyyəsinin inkişaf etdirməyə imkan vermişdir (cultural patterns of interaction). [5] Həm linqvokulturologiya, həm də mədəniyyətlərəarası kommunikasiya nəzəriyyəsinin əsasını təşkil edən sual belə səslənir: «Nə üçün mədəniyyəti dil vasitəsilə öyrənmək lazımdır?». Bu sualın cavabı, fikrimizcə, bir mədəniyyətin digər mədəniyyəti öyrənmək zərurəti, bir-birinə bağlanma ehtiyacıdır. Əsas məqsəd isə digər tərəfi kənar mədəniyyət məkanında formalaşan, öz dünyasından fərqli olan bir dünyanı anlamaqdır. Buna görə də belə ümumi nəticəyə gəlmək olar ki, krossmədəni əlaqələr müasir cəmiyyətin həyatının bütün sahələrini əhatə edir.

Mədəniyyətlərəarası kommunikasiya – çoxmədəniyyətli dünya şəraitində müxtəlif mədəniyyətlər və etnosların qarşılıqlı əlaqələri proseslərini öyrənən elmdir. Lakin bu elm onların bir-birinə təsir etməsi və bir-birinə keçməsi məsələlərinə baxmır. Deməli, krossmədəniyyət iki elmin - linqvokulturologiya və mədəniyyətlərəarası kommunikasiya elmlərinin sintezindən yaranır. Digər tərəfdən isə linqvokulturologiya və mədəniyyətlərəarası nəzəriyyə müasir inkişaf dövründə krossmədəniyyətin ideyalarının həyata keçirilməsinə xidmət edir. «Krossmədəniyyət» anlayışı «lingvokulturologiya» və «mədəniyyətlərəarası kommunikasiya» anlayışından daha genişdir. O nəinki doğma dilin mədəniyyətini öyrənməyə və anlamağa çağırır, həm də digər dil daşıyıcıları ilə ünsiyyət qurmağa köməklik edir. Bundan əlavə, dildə bütöv etnik rəngarəngliyi ilə dünyanı əks etdirməklə dil daşıyıcısının dil mədəniyyətini zənginləşdirir.

Krossmədəniyyətlilik anlayışı müasir dövrdə dünyanı dərk etmək üçün müəyyənləşdirici elementlərdən biri kimi nəzərdən keçirilir. Krossmədəniyyətlilik həm linqvistik, həm də linqvodidaktik aspektlərdən nəzərdən keçirilir. Təbiidir ki, krossmədəni linqvistika müasir dilçilikdə ən aktual istiqamətlərdən biridir. O, çoxetnikli dil və mədəniyyət məkanı şəraitində krossmədəniyyətlilik prinsiplərinin tətbiqi ilə krossmədəni linqvodidaktika nöqtəyi-nəzərindən dilin öyrənilməsidir. Qeyd edək ki, tədqiqatçıların fikrinə əsasən krossmədəni əlaqələr haqqında yalnız o zaman danışmaq olar ki, bu qarşılıqlı əlaqənin hər bir iştirakçısı öz adət ənənələrini, təqdimat və davranış qaydalarını nümayiş etdirməklə yanaşı, yad qayda və normalar ilə də yaxından tanış olur.

Krossmədəniyyət linqvistik və linqvodidaktik aspektlərdə dil haqqında elmi biliklərin kompleks sahəsi olub, çoxmədəniyyətli sferada dilin və mədəniyyətin qarşılıqlı təsiri və əlaqəsi şəraitində şəxsin dil paradigmasının formalaşmasıdır. Xarici dildə ünsiyyət qurmaq mədəniyyətinə yiyələnən «ikinci» dil şəxsiyyətinin formalaşması konsepsiyası antropoloji linqvistika ideyalarına əsaslanır. Yeni elm və təhsil istiqamətinin bu cür inkişafı çox vacib hesab olunur. Krossmədəniyyət həm linqvistik, həm də linqvodidaktik aspektlərdə nəzərdən keçirilir. Beləliklə, krossmədəniyyətin müasir dünyanı dərk etmə prosesinin əsas elementi kimi təzahürü araşdırıldıqdan sonra belə bir nəticə çıxartmaq olar ki, krossmədəniyyət bir növ linqvofəlsəfi paradigmadır. Krossmədəniyyətin metodoloji zəminlərindən biri kimi linqvokulturologiyanı götürmək olar. Linqvokulturologiya dil və mədəniyyətin özlərinin ümumbəşər humanist dəyərlər sisteminə yönəlmiş fəaliyyətlərində qarşılıqlı əlaqələrinin kompleks birləşdirici yanaşması kimi çıxış edir.

Krossmədəniyyətin digər metodoloji zəmini kimi, fikrimizcə, mədəniyyətlərarası kommunikasiya nəzəriyyəsi çıxış edir. Beləliklə, mədəniyyət həm bütövlükdə cəmiyyətin, həm də müəyyən mədəniyyət daşıyıcısı kimi fərdi şəxsin dəyərlər sisteminin istiqamətini müəyyənləşdirən çox mürəkkəb fenomendir. Q.V.Yelizarovanın qeyd etdiyi kimi, «mədəniyyətlərin müqayisəli tədqiqi yalnız o zaman mümkün olur ki, hər mədəniyyət onun daşıyıcısı olan dildə öz təkrarlanmaz əksini tapır». [2] Məhz buna görə krossmədəni aspekt metodoloji tədqiqatın aktual obyektini kimi çıxış edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Niftəliyeva A. Linqvokulturologiyaya giriş. Bakı: Mütərcim, 2017, 127 s.
2. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. СПб.: КАРО, 2005, 352 с.
3. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М: Гнозис, 2003, 375 с.
4. Рикер П. Время и рассказ. Конфигурация в вымышленном рассказе. т. 2. М.: Эдиториал УРСС, 2000, 224 с.
5. Hall E. T., Hall E. How cultures collide // Weaver G. R. (ed.) Culture, communication, and conflict: readings in intercultural relations. Needham Heights, MA: Simon and Schuster Publishing, 1998, pp. 9-16

РЕЗЮМЕ

КРОССКУЛЬТУРА И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ С ПОЗИЦИИ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЙ ПАРАДИГМЫ

Буньятова А.Б.

Ключевые слова: *кросскультура, лингвокультурология, антропоцентрическая парадигма, язык и культура, межъязыковая коммуникация.*

С конца XX века в лингвистике стала преобладать антропоцентрическая парадигма. Это вызвало в жизнь такие новые дисциплины, как когнитивная лингвистика и лингвокультурология. В них язык рассматривается как составная часть человека. Лингвокультурология изучает язык как феномен культуры и позволяет рассматривать языковые факты под нетрадиционным углом зрения. В многокультурном мире культуры пересекаются друг с другом. На их пересечении происходит межкультурная коммуникация. На основе лингвокультурологии и межкультурной коммуникации появляется кросскультура.

SUMMARY
CROSS-CULTURE AND LINGUOCULTUROLOGY FROM THE POINT
OF VIEW OF AN ANTHROPOCENTRIC PARADIGM

Bunyatova A.B.

Key words: *cross-culture, linguoculturology, anthropocentric paradigm, language and culture, intercultural communication.*

From the end of the 20th century, anthropocentric paradigm began to prevail in linguistics. This brought to life such new disciplines as cognitive linguistics and linguoculturology. Language is regarded as an integral part of human with them. Linguoculturology studies language as a cultural phenomenon and allows us to consider linguistic facts from an unconventional angle. In a multicultural world, cultures intersect with each other. At their intersection, intercultural communication takes place. On the basis of linguoculturology and intercultural communication cross-culture appears.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	22.06.2020
	Son variant	14.09.2020